

FRANSIZ DİPLOMATİK ARŞİVLERİNE GÖRE SURİYE OLAYLARI (1860)

Fatma UYGUR*

Öz

Bu makalede, “Biladü’ş-şam” olarak adlandırılan ve günümüzdeki Lübnan, Ürdün ve Filistin’i de içine alan geniş bir Osmanlı coğrafyasında, XIX. yüzyılın sömürgeci bir gücü olan Fransızların etnik ve mezhepsel dinamikleri kullanarak “millet” sisteminden “bağımsız millet” yaratma hareketinin tarihsel arka planını irdelemek amaçlanmıştır.

Fransa ile İngiltere’nin Avrupa’da sürdürdükleri rekabeti Suriye genelinde de görmek mümkündür. Kimi zaman İngiltere, kimi zaman da Fransa bu çatışma/rekabetten zaferle çıkmış ve kolonial emellerini sistematik olarak gerçekleştirmişlerdir.

1840-1870 yılları Avrupalı güçler için Doğu sorununun şiddetlendiği yıllar olarak algılanırken, Osmanlı Devleti’ni Reşid Paşa (1800-1858) başta olmak üzere Ali Paşa (1815-1871) ve Fuad Paşa (1815-1869) içerde ve dışarıda yönettiler. Kırım harbinin (1853-1856) akabinde yapılan Islahat Fermanı (18 Şubat 1856) ve Paris konferansı ile Osmanlı Devleti kurumlarıyla yepyeni bir döneme girmiştir. Bu dönem, Osmanlı Devleti’nin Avrupa devleti sayılacağı ve toprak bütünlüğünün korunacağı bir dönem olarak öngörülürken tam tersine hem trajik çözülmeyi hem de ilerlemeyi beraberinde getiren “en uzun yüzyıl” olmuştur.

Osmanlı eyaletlerinde çıkan ayaklanmaların tek bir saikle açıklanamayacağı bilinmektedir. Bu bağlamda, Suriye ve Lübnan’daki olayları da çok çeşitli siyasi ve ekonomik gelişmeler ışığında değerlendirmek gerekmektedir. Sanayi devrimini tamamlayan Fransa’nın Doğu’da çok çeşitli inançlara ve yaşam biçimine temel oluşturan kadim Mısır, Roma ve Helen kültürlerinin izlerinin farkında olması emperyal bir güç olarak doğuya yönelmesi için bir başka önemli neden olarak kayıtlara geçmiştir.

Araştırmamız Fransız diplomatik arşivlerine dayanarak sahadaki Fransız elçilerin yazışması çerçevesinde Suriye olaylarını, ayrıca dönemin önemli devlet adamı Fuad Paşa’nın bu olaylara müdahalesini ve sonuçlarını irdelemeye yönelik olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı Devleti, Doğu Sorunu, Suriye, Lübnan, Cidde, Fuad Paşa, Thouvenel.

---

* Ankara Üniversitesi, Öğr. Gör. Dr., e-posta: fuygur@humanity.ankara.edu.tr

---

THE SYRIAN REVOLT (1860) ACCORDING TO FRENCH DIPLOMATIC ARCHIVAL DOCUMENTS

Abstract

This study aims at investigating the background of the attempts by France- a colonial power of the 19th century- at creating an "independent nation" out of the "nation" system by riding on ethnic and sectarian dynamics in a vast Ottoman territory named "Bilad'üş Şam" which involves present day Lebanon, Jordan and Palestine.

It is possible to see the reflections of the growing rivalry going on in Europe between France and England on Syria. It is sometimes England and sometimes France that came out victorious from this rivalry/conflict. As a result, they carried out their colonial plans across the territory.

While the years between 1840-1870 were perceived by European Powers as a period when the Eastern Question became more serious, notably Reşid Paşa (1800-1838), then Ali Paşa (1815-1871) and Fuad Paşa (1815-1869) were governing the Ottoman Empire. With the announcement of the Ottoman Reform Edict of 1856 and Treaty of Paris (1856) immediately after the Crimean War (1853-1856), the Ottoman Empire took a new turn with its own institutions. This turn was supposed to initiate a period of recognition of the territorial integrity of the Ottoman Empire as part of Europe. To the contrary, this era marked the "longest century" leading to both a tragic dissolution and progress at the same time.

It is well known that the revolts within Ottoman states cannot be explained with only one reason. In this respect, it is necessary to evaluate the revolts breaking out in Syria and Lebanon in light of various political and economic motives. Following the industrial revolution, France as an imperial power started to take an active interest in the East, thanks to its realisation of the ancient Egyptian, Roman and Hellenic cultures that formed the basis of a wide ranging belief systems and lifestyles in the East.

This study aims at evaluating the Syrian revolts from the perspective of French diplomatic archival documents based on French ambassadors' correspondences in the territory. Furthermore, intervention of the prominent statesman Fuad Paşa is discussed with its results.

Key Words: *Ottoman Empire, Eastern Question, Syria, Lebanon, Jeddah, Fuad Pasha, Thouvenel.*

Giriş

Uluslararası siyasi, ekonomik ve stratejik hesaplaşmaların fiili bir iç savaşa evrilmesiyle ülkemizin temel dış politikasında birinci derecede ehemmiyete sahip olan Suriye, XIX. yüzyıla kadar “Bilad’üş Şam” olarak adlandırılan ve günümüzdeki Lübnan, Ürdün ve Filistin’i de içine alan geniş bir Osmanlı coğrafyasıdır. Tanzimat’tan sonra antik dönemdeki adıyla anılmaya başlanan bu bölge 1920 yılında bir Fransız mandası olarak Osmanlı Devleti’nden koparılmıştır. Bölgede yaklaşık yüz altmış yıl önce yaşanan radikal değişimle varlığını sürdüren mezhepsel-etnik kaotik yapı kanlı savaşın temeli gibi görünmektedir.

Osmanlı Devleti’nde, klasik dönemlerde Arap eyaletleri belli bir oranda “otonom” bir merkezî idareye sahip iken XIX. yüzyılda yapılan reformlar bu bölgelerde idarî merkezîyetçiliği ihdas etmiştir. Arap dünyasının Avrupa ile ekonomik bütünleşmesi engellenemezken resmî Osmanlılık politikası da yaşanan süreçte bir bütünlük sağlayamamıştır. Lübnan olayları (1845), büyük devletlerin hem kendi aralarında hem de Osmanlı devlet adamları ile aralarındaki çatışmayı açığa çıkaran çok ciddi bir buhran olmuştur. Sözü edilen güçlü devletler Fransa ve İngiltere’nin silahlı baskısı sonucu (Beyrut dışında) Cebel-i Lübnan’a özerklik veren nizamnameyi (1861’de) kabul etmek zorunda kalmıştır (Kartal, 2007: 212-213; Ortaylı, 2008: 501).

Suriye-Lübnan’daki Etnik ve Mezhebî Cemaatler

XIX. yüzyılda, Batı Avrupa’nın sanayileşmiş devletleri doğu Akdeniz’le eskisinden daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu ilgi ekonomik olduğu kadar siyasî ve dinî amaçlıdır. Suriye-Lübnan bölgesinde Fransa’nın etkinliği ise idarî, iktisadî, siyasî ve özellikle ideolojik-kültürel planda kolonyal olarak gelişmiştir. Sömürgecilik faaliyetlerinin bilimsel yöntemlere göre yapılması, seyyahların ve kâşiflerin bölge halklarıyla ilgili tespitlerinin dikkate alınması, sömürülen toplumların özelliklerinin göz önünde tutulmasıyla açıklanabilir (Uygur; Uygur, 2013: 273-286).

Bu bağlamda ünlü Fransız oryantalist M. Constantin François Volney’in (Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785) “1783, 1784, 1785 Yıllarında Suriye ve Mısır’a Seyahat” adlı eseri akla gelmektedir. Volney, Suriye’ye yaptığı keşif

seyahatlerinde gerek coğrafi gerekse kültürel anlamda kıymetli bilgiler vermektedir.¹ Volney'e göre, Suriye'de baskın olarak üç milletten söz etmek mümkündür. Bunlar Araplar, Türkler ve Greklerdir. Arapların Yunan kültürüyle karıştığını ve bu durumun İskender'in zamanından beri devam ettiğini öne sürer. Türkmenler, Kürtler ve bedeviler yerleşik halde değillerdir. Çadırları ve sürüleri belli bölgelerde kurulurdu; Türkler, Antakya ovasında kendilerine bölge belirlerken Kürtler, Fırat ve Nil arasındaki dağlarda olurlardı. Araplar ise çöle bitişik Suriye sınırlarında, Filistin, Beka ve Galile ovalarında konaklardı (Volney, 1787: 336).

Volney'e göre, Mısır gibi Suriye'nin de 2500 yıldan beri çeşitli istilalara maruz kalmış olması halkını etkilemiştir. Grekler, Roma kilisesinden ayrılan Ortodokslar ve Latinist Grekler ve Maruniler veya Maron keşişine bağlı Yunan mezhebine tabi olanlar olarak; Arapları ise Maruniler (dinî olarak ayrıdır) Dürzîler (benzer sebeple ayrıdır) ve Ensarîler (Araplardan türeyen) olarak sınıflandırmıştır. Bunlar Suriye'de tarımla uğraşan halklardır (Volney, 1787: 328).

Bölgede sözü edilen topluluklar ve diğerleri arasında dinî bakımdan ciddî ayrılıklar vardır. Volney'in ortaya koyduğu ayrıntılı etnolojik, linguistik ve kültürel farklar XIX. yüzyılda özellikle İslahat Fermanı (1856) sonrasında emperyal devletlerin konsolosları marifetiyle, mevcut nizamın hilafına kullanılarak ayrımcılık başlatılmıştır.

Suriye, çeşitli din ve mezheplerin bulunduğu karmaşık bir yapıya sahip bir bölgedir. İslamî mezheplerin yanı sıra bazı topluluklar da Dürzîler² gibi İslam dairesi içinde veya Katoliklerin

---

¹ M. Constantin François Volney, *Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785*, Tome Second, Volland Libraire, Paris, 1787; bir başka örnek Baron de Tott'dur. İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinde görev yapan Baron de Tott "1777'de Fransa hükümeti tarafından Akdeniz'deki Fransız ticaret merkezlerinin teftişine memur edilmişti. Asıl görevi Fransa hükümeti için Karadeniz, Ege, Suriye ve Mısır kıyı bölgeleri ve Boğazlar hakkında bilgi toplamak, Mısır'ın Fransa tarafından olası işgalini hazırlamak için Süveyş dolaylarında gerekli topografya bilgileri toplamak ve Memluk Beyleriyle anlaşma olanakları aramaktır." Niyazi Berkes, 2011: 90'dan akt. Fatma Uygur, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti", Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015, s. 42.

² Fâtımî halifelerinden Hâkim-Biemrillâh döneminde (996-1021) Vezir Hamza b. Ali tarafından kurulan batınî bir fırka. Sünnî mezhepler tarafından İslam dışı kabul edilirler. Mustafa Öz (1994), "Dürzîlik" *DİA* C. 10, ss. 39-48, s. 39.

yanında Marunîler³ de Hıristiyan kabul ediliyordu. Bunlardan başka Ortodoks, Süryani, Latin, Ermeni Katolikleri ve Protestanlar da vardı. Bu karmaşık dini cemaatler arasında haliyle rekabet ve çekişme süreklilik arz etmiştir.

Fransa'nın Suriye'deki Kışkırtıcı Varlığı

IV. yüzyılın sonu ile V. yüzyılın başında yaşayan Ortodoks kilisesine bağlı Maron isimli bir keşiş bağı, Arami-Süryani kökenli ve Haçlı Seferleri döneminden itibaren Roma kilisesi ile ilişkilerini sürdüren Marunîler ile Şia'nın İsmailiyye (Bâtınıyye) kolundan ayrılarak ortaya çıkan Fâtımî hükümdarı Hâkim bi-Emrillah'a inanan ve İngilizler tarafından desteklenen Dürzîler (Derezler) arasındaki yıllardır süregelen çatışma Fransızlara Marunîler lehine müdahale gerekçesi sağlamıştır.⁴

XIX. yüzyılda iyice zayıflayan Osmanlı Devleti Şam, Halep, Sayda ve Bağdat olmak üzere dört eyalete böldüğü (Armaoğlu, 2010: 391) bu coğrafyada artık yalnız dinî, idarî veya siyasî isyanlarla uğraşmayacak aynı zamanda bu isyanları hazırlayan ve kışkırtan Avrupa devletleriyle de mücadele edecektir. Özellikle Fransız-İngiliz rekabeti; Haçlı seferlerine kadar uzanan ve XIV. Louis (1638-1715)'nin himayesine aldığı Marunîler ile Suriye'yi Kavalalı Mehmet Ali Paşa (1769-1849)'ya vermek istemeyen İngiltere Dürzîleri sürekli kışkırtmışlar ve çeşitli bahanelerle adı geçen her iki devlet de Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlamışlardır.⁵

³ Kurucusu Aziz Mârûn olan V. yüzyıldan itibaren ağırlıklı olarak Lübnan'da yaşayan bir Hıristiyan cemaati. İsmail Taşpınar (2003), "Marunîler", *DİA C. 28*, ss. 71-72, s.71; Bkz; Raymond. Janin, *Les Eglises orientales et les Rites orientaux*, Paris, 1922.

⁴ Şekib Efendi'nin Deyrû'l-kamere'den 23 Şevval 1261 (25 Ekim 1845) günlü Hariciye Nazır vekili Âli Efendi'ye yazdığı şu satırlar kirli politik oyunların vahametini göstermektedir: "bu âna değin olan uygunsuzluklar ancak bu iki devletin (Fransa ve İngiltere) birbirine zıd olan politikalarını ber-takrîb yekdiğerine galebe ederek yürütmek için ettikleri entrikalardan neş'et edüb ikisi dahi halkın bir derece damarlarına girmişler ki bayağı buralarını benimsemişçesine ehaliyi istedikleri gibi kullanmağa başlamışlar." Reşat Kaynar (2010), *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 484.

⁵ Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı Charles Schefer 14 Eylül 1860 tarihli raporda: "Akşam saat dörtte Beyrut'a sefer kararı alındı. Birkaç gün sonra Fuad Paşa Sayda'ya gidecek ve oradan da Deyrel Kamar'a geçecek. General'in ona eşlik edeceği anlaşılıyor. Elinden gelen her şeyi yaptıracağını gizlemenin bir anlamı yok. Fuad Paşa bana Şam'a gitmemi oradan da Hasbeya'da kendisini bulmamı istedi. Oraya, ortak kazalar meselesini askeri metodla çözmek için gidecek." Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français (ADMAEF) (Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi) PA 233 Thouvenel Papier Tome 17, s. 444-445.

Fransa, Suriye ile daha önceki yüzyıllarda başlayan ticarî münasebetinin yanında Cizvit (Berkes, 2002: 60-61) veya Lazarist misyonerler⁶ aracılığıyla Marunîlerle yakın işbirliğini⁷, III. Napolyon (1808-1873)'un dini referans alan politikasıyla XIX. yüzyılda da sürdürmüştür. Cumhurbaşkanı seçilirken Katolik kilisenin katkılarını unutmayan III. Napolyon “Kutsal Yerler” (Hz. İsa'nın doğduğuna ve çarınca gerildiğine inanılan yerlerde yapılmış birtakım kiliseler ve müstemilatlarının bulunduğu Kudüs ve civarı)'de Katolik haklarını korumak adına Kırım Harbinin en önemli aktörü olmuştur.⁸

Marunî ve Dürzîlerin yanı sıra Ortodoks, Süryani Latin, Ermeni Katolik gibi çeşitli din, ırk ve mezhepten insanların yaşadığı ve mütemadiyen karışıklıkların hüküm sürdüğü bu coğrafya Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden sonra Osmanlı yönetimine geçmiştir. Hıristiyan halkın mahalli yönetimi kendi cemaatleriyle adeta “otonom” yapıda süregelmiştir. Batılılarca “millet” sistemi (Davison, 2005: 13) olarak adlandırılan bu düzen Osmanlılara göre birer “cemaatçi” yapılanmadır (Ortaylı, 2008: 449-462).

Bu uygulama yerlerinden birisi de Lübnan'dır. Kilisenin idarî, iktisadî, hatta eğitimle ilgili faaliyetleri cemaat liderlerine bırakmasıyla Fransa'dan ve diğer ülkelerden gelen misyonerler kanalıyla batı tesirlerinin kolayca nüfuz etmesine vesile olduğu görülmüştür (Işık, 2005: 413-432). Ayrıca “Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı” imparatorlukta diğerk özerk yönetim bölgelerinden (Bulgaristan prensliği veya Doğu Rumeli vilayeti, Girit vilayeti, Sisam

⁶ Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyan din propagandası ve misyonerlik sorununu açılan okullar bağlamında inceleyen yazara göre siyasî amaçlar için ticaret ve din kullanılmıştır. İlknur Polat Haydaroğlu (1993), Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar, Ocak yayınları, Ankara, s. 190-210.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ramazan Işık (2015), “Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hıristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, ss. 413-432.

⁸ 1850 yılında Büyük Kilise'ye yeni bir yıldız konulması Meryem'in mezarında, kutsal taşa ve İsa'nın mezarındaki Katolik hakların korunması Napolyon'un halkına verdiği vaatler arasındaydı. Öte yandan Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni parçalama arzusu bu savaşın gerçek sebebidir. Eugène Garay de Monglave (1857), *le Cte Vien de Mont-Orient Charleval, Histoire politique maritime et militaire de la Guerre d'Orient Sébastopol, Victoires et Conquêtes*, Tome Premier, Eugène Penaud Libraire-Editeur, Paris, s. 4; Bkz. Thouvenel, L. (1891), *Nicolas 1er et Napoléon III les préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les Papiers inédits de M.Thouvenel*, (Editeur: Calman Lévy), Paris; Thouvenel, L. (1897), *Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, (Editeur: Calmann Lévy), Paris.

emareti) farklı olarak ulusçuluk/nasyonalist bir taleple ortaya çıkmamıştır. Dini cemaatlerin (Dürzîlerle Marunîler) çatışmasını sonlandırmak amacıyla özel olarak bir statü verilmesiyle ortaya çıkması dikkatlerden kaçmamalıdır (Ortaylı, 2008: 537).

Dürzîlerle Marunîler arasında süregelen hoşnutsuzluğu gidermek için 1840-1860 yılları arasında biri Dürzî, diğeri Marunî olmak üzere iki kaymakamla yönetilen Lübnan daha sonra kanlı ayaklanmalar sonucu Avrupa komisyonunun baskısıyla (9 Haziran 1861) Ermeni asıllı Hıristiyan Osmanlı vatandaşı Davut Paşa (1816-1873) yönetici olarak atanmıştır.

Bu coğrafyada siyasî, etnik ve mezhep kavgalarının sebebi yalnızca bu iki cemaatin kavgası gibi görünse de çeşitli ekonomik faktörler olduğu gözden kaçmamalıdır. Bölgeye Fransızlar tarafından yapılmak istenen devasa bir “proje” ezeli rakip İngilizlerin Osmanlı devlet adamlarına ve bölgedeki aşiretlere kışkırtıcı tavırlar sergilemesine sebebiyet vermiştir.

Süveyş Kanalı Projesi

“Süveyş kanalı açma” projesi⁹ bölgedeki çatışmayı tetikleyen önemli faktörlerden biri olarak düşünülmektedir. Kırım Harbi’ndeki

⁹ Fransa Büyükelçisi Thouvenel’in (İstanbul, Pera) 16 Haziran 1856 tarihli (No: 54, 25 Haziran 1856 kabine mühürlü) “gizli” ibareli on beş sayfalık analizinde dikkat çekici bilgiler vardır: “Ekselansları müttefik orduların Osmanlı toprağından çekilmesini onaylayan imparatorun size verdiği emri 34 numaralı belgeyle aldım. İskenderun’daki konsolosluğun bildirdiğine göre Said Paşa (1822-1863) Mısır hidivliğinin yıldönümünü kutlamak istiyor. İstanbul’da bulunan Mehmet Ali Paşa’nın ailesini Mısır’a götürecek bir buharlı gemi geldi. Said Paşa, Reşid Paşa’nın kaymakamına hitap eden mektubunda Reşid Paşa’nın izin vermesini ve Mısırlı sultanlardan biriyle evli olan Kamil Paşa’yı davet etmesini istemektedir. Reşid Paşa ile Mısır hidivi Said Paşa’nın ilişkileri oldukça naziktir. Ekselansları Reşid Paşa’nın Süveyş kanalına muhalefet ettiğini unutmadı. Aynı şekilde sırrı çözülemeyen Reşid Paşa’nın dikte ettirdiği Kamil Paşa’nın yazdığı mektuplar bu sıkıntılı durumun sebebi gibi görünüyor. Said Paşa ile Reşid Paşa arasındaki soğuk rüzgârlar bir süre daha esmeye devam etti. Kimilerine göre Reşid Paşa Londra’da Said Paşa’ya kredi verdi; kimilerine göre de Said Paşa Paris’ten aldı. Aslında Süveyş kanalının yapımını engellemek söz konusudur. Bir başka söylentiye göre de Reşid Paşa’nın muazzam servetinin politik oyunlarla yok olması korkusu vardır. Finansal çıkarlarını kaybetme korkusu gerçektir.” Lord Stratfort her hafta Balta Limanı’na yanına gidiyor ama henüz Reşid Paşa’nın projelerinin sırrını ortaya çıkaramadı. Baron Prokesh ise tercümanı sayesinde Reşid Paşa’nın sultandan yetki istediğini öğrenir. Ertesi gün İngiliz büyükelçisi Reşid Paşa’nın yanında üç saat kalır. “Daha sonra konuşmalarını öğrendim ki akşam Reşid Paşa sülük vurdurmuş. Paşa sultandan görüşme talep etmiş fakat sultan bu talebi geri çevirmiş. Gözden düşmek üzeredir.” Osmanlı teşrifatını Venedik Cumhuriyeti’nin adetlerine benzetmektedir. Lord Stratfort

gelişmelere paralel olarak Fransa için Doğu'da prestij sağlayacak, çok ciddi mühendislik gerektiren ve İngilizleri kızdıran, hatta hayal olarak gördükleri bir proje¹⁰ Ferdinand de Lesseps başkanlığında gerçekleşmiştir. Fransızların "le grand Français" dedikleri Diplomat-mühendis Ferdinand de Lesseps (1805-1894), Mısır Hidivi Mehmet Sait Paşa (1822-1863)'nın himayesinde yürütülen "Süveyş Kanalı" projesini dünya kamuoyuna duyurmak ve gerçekleştirmek için yoğun çaba sarf etmiş ve nihayetinde başarıya ulaşmıştır.¹¹ Mısır Hidiv'i Sait Paşa, Lesseps'in bu kanal projesine çok sıcak bakarken, Britanya elçisi Lord Stratford, İngiltere'nin çıkarlarının zedeleneceğini öngörerek Reşid Paşa aracılığıyla Said Paşa'ya kanalın açılmaması yönünde baskı yapmıştır (Uygur, 2015: 264).

Osmanlı Devleti'nden kanalı açma imtiyazını elde eden Fransa, Britanya'nın gözünde Mısır'a yerleşerek İngiliz çıkarlarını tehdit edecektir. Buna mukabil İngiltere, Fransa marifetiyle yürütülen projeyi durdurmak için Osmanlı hükümetine baskılar uygulamaya başlamıştır. 1854'de başlatılan bu projeye¹², 1856'da yapılan "Islahat fermanı projesi" eklenince Suriye ayaklanmasına giden süreçte ilk ciddi olaylar 1858'de Cidde'de baş göstermiştir (Uygur, 2015: 258-274).

Cidde Meselesi

sarayın pek çok usulünü bozmuştur. Paris'ten gelen emirler doğrultusunda sarayla şimdilik iyi geçinmek zorunda olan Fransız büyükelçi rakibi olan diğer elçileri özellikle İngiliz büyükelçisini yakın takibe almıştır. Hemen her konuda düşüncelerini, gözlemlerini, ajanlarından aldığı bilgileri, tahmin ve tasarılarını, analizlerini gördüğümüz bu uzun raporda Osmanlı Devleti'nin aleyhine olabilecek hiçbir detay atlanmamıştır. ADMAEF 133 CP 326 P 678, Vol: 326, 327 (1856 Juin-Août) s. 34-49.

¹⁰ "Fransızların aktar-ı şarkıyye'de nüfuzları galebe etmeğe başlayınca İngilizlerden öcünü almak üzere bu kanal mes'elesini fırsat ittihaz ederek heman Fransızlar ile buna dâir olan mukaveleyi kararlaştırarak taraf-ı Devlet'ten tasdikini istemişler idi. Cevdet Paşa, *Tezâkir* 1-12, (Yay. Cavid Baysun), TTK, 1991, Ankara, s. 40.

¹¹ Bu projeyi Paris'te her ayın 10. ve 25. günlerinde çıkan bir gazetede yayınlamıştır. Gazete "l'Isthme de Suez" (Süveyş Kanalı) iki denizi Kızıl Deniz ile Akdenizi birleştiren bir logoyla neşredilmiştir. Gazetede, projeyle ilgili her türlü bilgi adeta aylık rapor hazırlar gibi okuyuculara sunulmuştur. Bkz. <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6202047q.image> (08.07.2015); Fatma Uygur, a.g.t., s. 263.

¹² Diplomat ve mühendis /müteahhit , "Le Grand Français" (Büyük Fransız) olarak bilinen Ferdinand de Lesseps döneminin en önemli iki büyük projenin; Panama ve Süveyş kanalının mimarıdır. 1869 açılan Süveyş kanalı Doğu'ya yapılan en önemli batılı bir projeydi. Edward Said (1998), *Oryantalizm (Doğu bilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, (Çev: Nezih Uzel), İstanbul, s. 128-129.

XIX. yüzyılda çıkan ve Osmanlı Devleti'ni olumsuz etkileyen ayaklanmalardan biri de bir kıyı şehri olan Cidde'deki olaylardır. Fransız ve İngiliz konsolosu Cidde'de 15 Temmuz 1858 tarihinde çıkan ayaklanma sırasında öldürülmüştür. Bu fırsatı kaçırmayan İngilizler ve Fransızlar Cidde şehrini Osmanlı Devleti'ne sorma gereği bile duymadan bombalamışlardır (Armaoğlu, 2010: 392). Bu olaylar Müslüman halkı galeyana getirmiştir. Gün geçtikçe olaylar daha da kanlı bir hâl almıştır. Halep'te Dürziler Marunîleri öldürmeye başlayınca Marunîlerin de karşılık vermesiyle çatışmalar kanlı bir ayaklanmaya dönmüş ve 9 Temmuz 1860'ta Şam'a da sıçramıştır.

Bâb-ı Âli, İngiliz-Fransız rekabetinin çatışma ortamına dönüşmesine karşılık, bölgedeki gerginliğin yumuşatılması amacıyla, çıkan olayları durdurmak ve istikrarı yeniden tesis etmek üzere Hariciye Nazırı Fuad Paşa (1814-1868)'yı bölgeye göndermiştir.¹³ Fuad Paşa gizlice Sayda'ya ve Deir el Kamar'a (Dürzi nüfusun yaşadığı dini bir merkez) gitmiş, daha sonra da Hasba (Lübnan'da Dürzilerin, Hıristiyanların ve az sayıda Sünnilerin yaşadığı karışık bir yer)'ya geçmiştir.¹⁴

Hariciye Nazırı olarak Temmuz ayında Beyrut'a gönderilen ve isyanı aldığı sert tedbirlerle kısa zamanda bastıran Fuad Paşa Beyrut'taki Fransız Misyon Şefliğinin takibindedir. Konu ile çok yakından ilgilenen Fransızlar İstanbul'a ve Paris'e sürekli bilgi ve belge göndermiştir.¹⁵

Cidde meselesi ile ilgili olarak, 14 Ocak 1859 tarihli Cidde'deki Fransız Misyon politik yönetiminden Fransız Dışişleri Bakanı Kont Waleski'ye gönderilen mühürlü (no:12) belgede, Cidde'de yapılan tahkikatın tutanaklarının Türkçe tercümesi gönderilmiştir. Elçi, Said Amudi ve Nicolas Savidis bu iki isme İmparatorluğun dikkat etmesini istemektedir. Bu kişilerden birisi,

¹³ "Fuat Paşa 1860'ta hariciye nazırı olarak karışıklıkların çıktığı Suriye'de bulunduğu vakit taşra idaresinin durumunu inceleme olanağı bulmuş ve kötü yönetime tanık olmuştur." Özgür Yılmaz, *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon, 2012, s. 132.

¹⁴ ADMAEF 233 PAAP Tome 17 (1855-1860), s. 445.

¹⁵ Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı Charles Schefer 14 Eylül 1860 tarihli raporda Beyrut'a alınan sefer kararından bahsetmektedir. Birkaç gün sonra Fuad Paşa Sayda'ya gidecek ve oradan da Deyrel Kamar'a geçecektir. Fransız General Beaufort kendisine eşlik edecektir. Fuad Paşa'nın amacı önce Şam'a, daha sonra Hasbeya'ya gitmek ve gelmesini istediği Fransız elçiyle buluşarak beraber hareket etmektir. Oraya, ortak kazalar meselesini askeri metotla çözmek için gidecektir. ADMAEF PAAP 233 Thouvenel Papier Tome 17, s. 444-445.

Namık Paşa'nın kötü arzusuna muhtemelen engel olan Abdullah Nutessib'in itiraflarını getiren, ikincisi ise 15 Haziranı 16'ya bağlayan gece katliamdan kurtulan Hıristiyanları nakledendir.¹⁶

Fuad Paşa ayaklanmada elebaşı olan Dürzîleri derhal şiddetle cezalandırmıştır.¹⁷ Fuad Paşa'nın bu hareketine rağmen Fransa Lübnan'a 8 Ağustos 1860'ta asker çıkartarak Osmanlı'nın egemenlik haklarını çiğnemekten kaçınmamıştır.

Yine 17 Eylül 1860 tarihli Beyrut'tan gönderilen bir rapora göre Fransızlar, Dürzîlerin ileri gelenlerini yani liderlerini sıkıştırması için Fuad Paşa'ya bizzat baskı uygulamaktadırlar. Her yerde çok sayıda İngiliz ajanından söz edilmektedir. Yürütülen soruşturma ve incelemeler bizzat Fransız büyükelçisi tarafından takip edilmekte ve Fransa'ya acil telgraflarla haber verilerek atılacak adımlar hususunda emirler beklenmektedir.¹⁸

Fransız arşiv belgelerine göre Fuad Paşa'nın Hıristiyanların ve Dürzîlerin bir arada yaşayacağı yeni bir yerleşim alanı kurmayı plnladığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Paşa'nın Fransa ile dostluğu sürdürmek için özel çaba sarf ettiği görülmektedir. "Gizli" ibareli, Beyrut'tan Fransız baş tercüman, aynı zamanda oryantalist, tarihçi ve yazar Charles Schefer (1820-1898) tarafından dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Antoin Edouard Thouvenel (1818-1866)'e gönderilen, çeşitli olayların anlatıldığı dört sayfalık, 14 Mart 1861 tarihli rapora göre, Fuad Paşa ve İngiliz ajanları, Fransız hükümetine karşı Suriyeli Hıristiyan asilleri toparlamaya çok uğraşmışlardır. Bu Suriye politikasında başarılı bir hamle olmuştur.²⁰

---

¹⁶ ADMAEF Cote MNESYS 50 MD tome 104 Turquie 1859-1863 Indemnités de Djeddah, s. 43-44.

¹⁷ "Çıkartma yapan komutana hitap eden resmi yazıya (no:11, ek 5'e) göre, Cidde katliamının sorumluları Abdullah Nutessib ve Said Amudi bugün (12 Ocak, Çarşamba) güneş doğduktan yarım saat sonra idam edildiler. İnfaz üç devletin (Türk, Fransız ve İngiliz) ortaklaşa kurduğu komisyonun aldığı kararlara uygun olarak gerçekleşti. ADMAEF Cote MNESYS 50 MD Tome 104 Turquie 1859-1863 Indemnités de Djeddah, s. 40.

¹⁸ ADMAEF PA 233 Thouvenel Papier Tome 17, s. 446.

¹⁹ ADMAEF PAAP 233 Thouvenel Papier Tome 17, s. 444-445.

²⁰ Marunî Yusuf Bey Karam (1823-1889) geçici kaymakam olarak atanması üzerine Fransız tercüman Fuad Paşa'ya yeni kaymakam hakkında duyduğu şüpheleri anlatmış ve Fuad Paşa'nın duruma hâkim olacağını ümit etmiştir. Daha sonra belgede, Beyrut'ta komisyon üyelerine ve Fransız konsolosluğuna verilen ziyafetlerden bahsetmiştir. ADMAEF 233 PAAP Tome 17, (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers, s. 474-475, 478.

Beyrut'tan Fransız Dışişleri bakanı Thouvenel'e gönderilen 18 Mayıs 1861 tarihli "gizli" ibareli bir rapora göre, Fuad Paşa ile görüşme imkânı bulan Charles Schefer, Sentiğlü'nün (!) mevcut durum hakkında topladığı bütün bilgileri ekselanslarına iletmiştir. Chahal (!) ailesinin reisi lehine düzenlenen nümayişi organize eden General Beaufort (1804-1890) ile görüşen baş tercüman onun tek bir Hıristiyan hükümet istediğini, 4.600 kişilik Dürzî listesini Hıristiyanlara karşı kullanıldığının altını çizmiştir. Fransız ajanların prosedürü bilmemeleri ve Türklere karşı davranışları Fransızların pozisyonunu zayıflatmış görünüyor. Avrupa komisyonu Beyrut'u terk ettiğinden beri Beyrut'ta ve karma yerlerde (Maruni/Dürzilerin karışık olarak yaşadıkları yerler) sessizlik hüküm sürmektedir. Artık ne Hıristiyan ne de Dürzîlerle ilgili karma bir kombinasyondan söz edilmiyor. Dağlardaki halkın kıyılarına inmesini beklemek gerekmektedir. Bu konuda Sayda şehri ciddi ipucu verecektir. Orada düşük bir halk var ki sadece Hıristiyanlara karşı değil Müslüman zenginlere de son taşkınlıklarını yapacaktır. Fuad Paşa İngiliz komisyon üyesi Lord Dufferin'nin artık Beyrut'a gelmeyeceğini yarı resmi bir dille ifade etmiştir. İngilizler, Türkler, Ruslar, Avusturyalılar, Prusyalılar ortak bir bildiriyle Lübnan hükümeti hiçbir durumda Chahal(!) ailesinin fertlerine güvenmeyecek. Fuad Paşa bu konuda düşüncelerini Baş tercümana açıkça iletmiş. Fuad Paşa kurulacak hükümeti yerli birine değil Katolik birine emanet etmeyi istediğini baş tercümana bizzat söylemiş. "Hava" ailesi üyeleri üzerinde oynanan oyuna dikkat çeken Schefer, Suriye'de Bâb-ı Âli'nin prestijinin yüksek olduğunu iddia eden sultanın konsülü seçilen adayın mirimiran olmasını daha iyi bulmuştur.²¹

Fransız baş tercüman Charles Schefer, Said Bey Canbolat'ın geçen cumartesi günü öldüğünü haber vermektedir. Habere göre, bütün Dürzîler onun Türkler tarafından zehirletildiğine inanmış görünüyor. Dürzî kaymakam Muhammed Hüseyin Telhauk'ın da çok hasta olduğunu baş tercümana söylemiş. Şüphesiz onların ölümü aynı sebebe bağlanacak ve bu durumda Dürzîlerin kabaran öfkesi bardağı taşıracak ve "Türklerden kopacaklar" biçiminde yazılmıştır.²²

İngiliz hükümeti, "Morning Post" gazetesinde çıkan yazılarla Fransa'nın Avrupa adına yaptığı Suriye işgaline karşı çıkmıştır. Bundan rahatsız olan Fransa işgalin haklılığını savunmuştur. "İngiliz

²¹ ADMAEF 233 PAAP Tome 17, (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers, s. 489.

²² ADMAEF 233 PAAP Tome 17, (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers, s. 490.

raporlarına göre Türk ordusunun orada düzeni tekrar sağlayabileceğini nasıl iddia ediyor? Bizim niyetimiz ilânihaye Beyrut'ta kalmak değil. İmparator askeri kuvvetleri kısa bir süre içinde geri çekmeyi arzu ediyor. Doğuda Hıristiyan güçler prestijlerini nasıl koruyacaklar? Avrupa kamuoyu bunu nasıl yorumlayacak? Bir takım garantiler almadan orayı boşaltmak yeni katliamların habercisi olmaz mı? Bana göre insanlığın şeref meselesi politik meseleden önce gelir.” (Thouvenel, 1889, C. I: 328-329).

Modern zamanlarda “demokrasi ve insan haklarını” Ortadoğu'ya götürmek iddiası 1850'li yıllarda Avrupalı güçler için Doğu'da “Hıristiyan güçlerin prestijini korumak” anlamına gelmektedir. Bu süreç Doğu meselesinin şiddetlendiği yıllar olarak algılanmalıdır. Osmanlı coğrafyasındaki Cidde ve Suriye olayları bu anlamda Doğu meselesinin bir parçası halinde ortaya çıkarken sistemli kolonyalist bir yaklaşım söz konusudur (Uygun; Uygun, (2013: 274).

Cidde olayları sonucunda tazminat talepleri²³ hususunda menfaatleri doğrultusunda önce kendi aralarında anlaşan İngiliz ve Fransızların Bâb-ı Âli'ye birlikte baskı yaptıkları belgelerde görülmektedir.²⁴ 4 Ocak 1860 tarihli belgeye göre “Süveyş kanalı

²³ İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinden Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'e gönderilen 15 Şubat 1860 tarihli bir raporda Cidde olaylarıyla ilgili olarak oluşturulan komisyonun iyi niyetli olmadığını, istenilen tazminatın geciktirildiğini belirten Comte de Lallemand İngiliz büyükelçisiyle birlikte hareket etmektedir. Fuad Paşa'nın gizlice gitmek niyetinde olduğunu da tahmin etmektedir. (no: 6, 27 Şubat 1860 tarihli kabine mühürlü) ADMAEF 133 CP/343 P/ 686, Turquie, Vol: 343, 344, Vues: 896, s. 77.

²⁴ Buna göre, İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinden Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'e gönderilen 22 Şubat 1860 tarihli (3 mart 1860 kabine mühürlü) bir raporda Cidde olaylarıyla ilgili bilgi verilmektedir. Fransız büyükelçisi Comte de Lallemand yazmıştır: “Ben, İngiliz büyükelçisiyle anlaşmaya vardım. Cidde tazminatları konusunda altı haftadır suskun olan Bâb-ı Âli'yi sessizlikten çıkarmak için kesin ve kararlı bir adım atmak üzere anlaştık. Kısa notla iliştiirdiğim kopyayı göreceksiniz. Sultanın Dışişleri Bakanı ile cumartesi günü yaptığım bu anlaşmaya göre tazminat Sir Henri Bulwer'inki üzerinden hesaplandı. Oğlunun ölümü sebebiyle yaklaşık on gündür işlerden uzak kalan Fuad Paşa'yı önceki gün ilk defa gördüm. Bana acil bir cevap için söz verdi. Türkleri hoşnutsuz eden Cidde tazminatı hususunda rakamlar Cidde'ye ceza adıyla belli olmuştur. Sir Henri Bulwer, Bâb-ı Âli'nin ve Cidde şehrinin ödeyeceği (toplam 600 bin halaris ?) miktar hususunda alınan tedbir ve kararlardan memnun göründü. Ben ise bu taviz karşısında ne itiraz ne de rıza gösteren bir tavır sergiledim. İngiliz büyükelçisini aynen tasvip ettim. Fakat bazı konularda özgür davranmayı uygun bulduğumu size bildirmek isterim, özellikle ticareti Fransız koruması altında olan Helen tebaanın istekleri konusunda .”

meselesi İstanbul'da olması gerektiği gibi halledilince Cidde olayları için talep edilen tazminat meselesi hususunda İngilizlerle anlaşmaya varılmıştır".²⁵ Hatta Cidde olayları sırasında hayatını kaybeden Fransız himayesindeki Helen/Yunan veya başka tebaa için de ölüm tazminatları hemen istenmiştir.²⁶

III. Napolyon'un Suriye Politikası

XVIII. yüzyılda Avrupa'da eski Yunan medeniyeti hayranlığı, Yunan sevgisi yani Helenizm ortaya çıkmıştır. Eski Yunan topraklarının sahibi Türkler, ilk önce nefret duygularının hedefi haline gelmiştir. Siyasî düşünür Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755) gibi filozoflar, Yunan hayranlığını halka empoze ederken aynı zamanda Türk düşmanlığını da yerleştirmişlerdir. 1772 senesinde Voltaire Prusya kralı Büyük Frederik'i Türkleri boğazlardan atması için II. Katerina'ya yardım etmeye davet etmiştir (Soysal, 1999: 40).

1782 yılında Avusturya ve Rusya ittifakıyla hayata geçirilmek istenen tarihteki adıyla "Yunan Projesi" ortaya çıkar (Kurat, 2010: 291). Buna göre Türkler savaşta yenilince İstanbul'da yeniden Bizans İmparatorluğu kurulacak ve başına da Rus Çarı II. Katerina (1762-1796)'nın torunu Grandük Constantin'i getirilecekti. İtiraz edecek olan her devlete de Osmanlı topraklarından pay verilecekti. O dönemde Fransa'nın Rusya'daki büyükelçisinin sevinçle kabul ettiği

---

(3 mart 1860 kabine mühürlü), s. 86-90.; yine 19 Şubat 1860 tarihli (no: 9, 8 Mart 1860 tarihinde kabine mühürlü) raporda Fransız büyükelçisi Comte de Lallemand, oğlunu kaybeden ve iki haftadır yas tutan Fuad Paşa'nın Cidde tanzimatları konusunda ilgilenemeyeceğini ve gecikmelerin olacağını Fransa'ya üzülerek belirtmektedir. ADMAEF 133 CP/343 P/ 686, Turquie, Vol: 343, 344, Vues: 896, s. 108.

²⁵ İstanbul'da Pera'da bulunan Fransız Büyükelçiliğinden Fransa Büyükelçisi Comte Walevskie'ye gönderilen 15 Ocak 1860 tarihli belge (no: 1 kabine mühürlü). ADMAEF 133 CP/343 P/ 686, Turquie, Vol: 343-344, Vues: 896 s. 4.

²⁶ İstanbul'daki Fransız Büyükelçiliğinden Fransa Dışişleri Bakanı Thouvenel'e gönderilen 21 Mart 1860 tarihli bir raporda (bu 13 numaralı raporun üzerinde 31 Mart 1860 kabine mührü ve 2 Nisan 1860 tarihi bulunmaktadır.) Antoin Boyacı (Boıadjı) isimli Yunanlı için tazminat isteği hakkında Fransız Dışişlerine bilgi verilmektedir. ADMAEF 133 CP/343 P/ 686, Turquie, Vol: 343, 344, Vues: 896 s. 185; Hariciye Nezaretinden Maliye nezaretine gönderilen bir tezkereye göre, Cidde vak'asında idam edilen Cidde Fransız konsolosu Mösyö Opar'ın kerimesine hazine tarafından tazminat mukabili olarak bir maaş bağlanmıştır. BOA : (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) Dosya no: 3941, fon: BEO, gömlek no: 295502.

bu proje²⁷ Fransız sarayı Versay'dan kabul görmez. Zira XVI. Louis (1754-1793) Fransa'nın Doğu ticaretine zarar gelmesini istememektedir.²⁸

Fransa'nın doğu Akdeniz'e hâkim olma politikası aslında Napolyon (1769-1821)'un "Bu küçük Avrupa kâfi derecede zafer yaratmaktan mahrumdur. Doğu'ya gitmek lazımdır, bütün zaferler oradan geliyor." (Soysal, 1999: 176) cümlesinde açıkça görülmektedir. Şüphesiz ihtiraslı, yerinde duramayan bu generalin en büyük arzusu, tek düşmanı, ada devleti İngiltere'yi yenmektir. Bunun imkânsızlığını bir asker olarak fark edince, dolaylı yoldan İngiltere'yi zora sokma düşüncesi kafasında belirmiştir. İngiltere'nin Hindistan ticaret yolunu Mısır'ı zapt ederek kesebilirdi. Bu durumda hem İngiltere'yi malî olarak sıkıntıya sokacaktı hem de Doğu Akdeniz'e hâkim olabilecekti.²⁹

III. Napolyon (1808-1873)'un da Suriye politikasının kaynağını buradan aldığı söylemek yanlış olmaz. Amcasının ideallerini gerçekleştirmek için kendini imparator ilan eden, III. Napolyon, Suriye'de bölgedeki mevcut dinî ayrılıkları kullanarak amacına ulaşmak niyetindedir.

Öte yandan, dinî cemaatler, Islahat Fermanının gayrimüslimlere sağladığı yeni haklarla ve Avrupalı himayecilerinin sayesinde büyük ekonomik güce de ulaşmışlardır. "Fermanın emrettiği reformlar çok geçmeden Hıristiyanlar için ekonomik kârlara dönüştürüldü ve toplumsal tabakalaşma, etnik-dinsel bağlar, yönetici devlet bürokrasisine karşı takınılan tavırlar"³⁰ birer küçük teokrazi durumundaki bu cemaatlerin yavaş yavaş siyasî haklar elde etmeye başlayan gerçek birer millet olmasını sağlamıştır. Tanzimat'ın

²⁷ Daha sonra "İstanbul'u almak (yani Boğazları) almak ve 'öleceği muhakkak olan' hasta adamın (yani Osmanlı İmparatorluğu'nun) mirasına konmak arzusu İmparator Nikola'da bir *idée fixe* hâline gelmişti" (Kurat, 2010: 326).

²⁸ 1744-1747 yıllarında dışişleri vekâletinde bulunan René Louis de Voyer de Paulmy, Marquis d'Argenson (1694-1757) Osmanlı Devleti'nden Mısır ve Süveyş Kanalını almak arzularını hatıratında yayınlamıştır (Soysal, 1999: 45).

²⁹ Zira 1797 yılında Bonapart hem İtalya fatihi hem de Campo-Formio (1797) Barış Antlaşmasının (Avusturya-Fransa savaşlarına son veren önemli bir anlaşma) kahramanı idi (Karal, 2007: 27). Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat KARAER, "Fransa'da ilk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXX, S. 51, (ss. 63-92), Mart 2012, Ankara.

³⁰ Fermanın "Hıristiyanların egemenliğindeki ticaret sektörünün büyümesi üzerinde çok büyük etkileri oldu" (Karpaz, 2010: 139).

getirdiği meclis sistemi³¹ sayesinde kilise meclislerine gayrimüslim halktan nüfuzlu kişilerin girmesi “millileşmeyi” hatta “laikleşmeyi” beraberinde getirmiştir (Ortaylı, 2011; 194-228).

Böylelikle halk kendi seçtiği temsilciyle din ve hukuk alanında yetkileri genişleterek idarî, malî ve eğitimle ilgili konularda da millet olma bilincini hissetmeye başlamıştır. Osmanlı egemenliği altında kuruluş ve işleyiş bakımından adeta bağımsızlığı teşvik eden nizamnameler yayınlanmıştır. Dürzîler ile Marunîler arasında dengenin yeniden tesis edilmesi için İngiltere ve Fransa’dan bir “Avrupa Komisyonu”nun teşkil edilmesi ve aralarında Osmanlı temsilcilerinin de bulunduğu bu komisyonun Beyrut’ta toplantı yapması ve bu toplantıda alınan kararların (9 Haziran 1861) 17 maddelik Lübnan Nizamnamesinde toplanması bağımsızlık yolunda atılan en önemli adım olmuştur.³²

Buna göre Osmanlı tarafından seçilen Hıristiyan bir Mutasarrıf idarenin bütün yetki ve görevlerine sahip olacaktır. Böylelikle Suriye de baş gösteren mezhepsel iç isyan milletlerarası sorun haline gelerek Osmanlı egemenliğini işlevsizleştiren bir nizamname ile sonuçlanmıştır.³³ Kurulan mahkeme ve idarî meclisleriyle Lübnan statüsü diğer gayrimüslim milletler için kamçılایıcı bir etki yaratmıştır.

Ninova’da Arkeolojik Yağma

Avrupalı arkeologlar, XIX. yüzyılda Mısır, Suriye ve Lübnan gibi bölgelerde önemli arkeolojik kazılar yapmışlardır. Onların bu kazılarda ortaya çıkardıkları eserlerin, bölgede meskûn milletlerin millî duygularının doğmasına, beslenmesine ve gelişmesine hizmet ettiği düşünülmektedir. Bu arkeolojik faaliyetleri meskûn halkın aidiyet duygularının tabi olduğu Osmanlı Devleti’ne karşı isyan ve ayrılık yönünde evrilmesine yönelik saha çalışmaları olarak nitelendirmek kuvvetle mümkündür. Böyle yapmakla, Cebel-i Lübnan’da yaşayan halka ısrarla yeni bir tarih dayatılmaya çalışılarak

³¹ Tanzimat’ın ilanıyla başlayan Eyalet meclisleri Islahat fermanı ile yeniden düzenlenmiş, 1858’de Ali ve Fuad Paşalar tarafından bir kez daha ıslaha çalışılmış ve 1864 Vilayet Nizamnamesiyle yeni bir dönem başlamıştır (Çadırcı, 1997: 224).

³² İngiltere, Fransa, Prusya, Avusturya, İtalya, Rusya ve Osmanlı temsilcilerinden oluşan bu uluslararası konferansın hazırladığı “Cebel-i Lübnan Nizamnamesi” ile Lübnan’a idarî, adlî ve malî tam bir “özerklik” bahşedildi (Ortaylı, 2008: 429).

³³ Bir başka örnek ise; 1863’te imzalanan “Ermeni milleti Nizamnamesi”dir. Ermenilerin kendi kendilerini yönetme hakkı vererek gerçek birer millet olma yolunda ilerlemelerini sağlamıştır (Küçük, 2012: 553).

Osmanlılık tezine muhalif bir süreç yaratılmıştır (Işık, 2005: 413-432).

Şüphesiz antik Roma, Yunan ve Mısır medeniyetine dair arkeolojik bulgular kazıyı yapan arkeologlar veya ilgili ülkenin konsolosları marifetiyle Fransa'ya, Almanya'ya ve İngiltere'ye kaçırılması ya da nakledilmesi resmi yazışmalara iliştilen raporlarda görülmektedir.³⁴ Fransızlar Napolyon döneminde eski Mısır medeniyetini de Avrupa'ya götürme arzusunda idiler. Nitekim Louvre Müzesini süsleyen eski Mısır Medeniyetinin her bir parçası bu dönemde ve sonrasında Fransa'ya çeşitli yollarla nakledilmiştir (Soysal, 1999).

Bölge aleyhine siyasî, iktisadî, sosyal, malî ve askerî konularda taviz vermeden çalışmalar yürüten Fransızlar Musul yakınlarında bulunan antik Ninova şehrine ait kültür hazinelerini de elde etme gayreti içinde olmuşlardır. Thouvenel'in İstanbul Büyükelçisi olarak Tarabya'dan Fransız Dışişleri Bakanına yazdığı 6 Eylül 1855 tarihli resmi yazıya iliştilirdiği bir raporda Ninova antik eserleriyle ilgili ilginç bir ayrıntı göze çarpmaktadır. Buna göre Musul konsolosunun yüklediği, Basra'da kiralanan bir binaya ve oradan Fransa'ya nakledilmek istenen, ancak Fırat nehrinde kaybolan, antik Ninova kent eserlerinin Fransa'ya nakli konusu ehemmiyet kazanmaktadır.³⁵ İngilizlerden önce kurtarma faaliyetleri Fransız

---

³⁴ Fransız Dışişleri Bakanlığı diplomatik arşivinde resmi belgeler kısa ve öz olarak yazılırken aynı belgeye iliştilirilen gayri resmi yazılarda ise "gizli" ibaresiyle son derece ayrıntılı hakikaten gizli bilgilere rastlamaktayız. Osmanlı devlet adamlarının özel ilişkileri, İstanbul'da cirit atan bütün elçiliklerin faaliyetleri hatta dedikodular bütün çıplaklığıyla verilmektedir. Bu belgede Ninova antik eserleriyle ilgili yapılan değerlendirmeler ve konuşmalar rapor olarak Fransız Dışişlerine sunulmuştur. ADMAEF 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 55-56.

³⁵ İstanbul Tarabya'daki Fransız Büyükelçiliğinden, Fransa Dışişleri Bakanına gönderilen 6 Eylül 1855 tarihli bir raporda (no: 23) verilen bilgilere göre, 13 Mayıs 1855'te ticari mallarla yüklü bir gemi ve antika eserlerin yüklendiği dört kelek (İrmaklarda işleyen ve şişirilmiş tulumlar üzerine kurulan bir çeşit sal) Bağdat'tan ayrılmıştır. Fırat nehrinde sefer yapan pek sağlam olmayan teknenin alabora olmasıyla çok miktarda ticarî malla birlikte antik Ninova eserleri nehrin sularında kaybolmuştur. Ciddi bir soruşturma yapılması gereğinden bahseden Fransız Büyükelçi Thouvenel konuyu yakından takip etmektedir. Gemiye alınan son beş balya yük kaptanın ısrarıyla yüklenmiştir. Fransız konsolos bu ısrar karşısında teklifi geri çevirememiştir. Sonuçta bu olay Fransız müzelerini bu kıymetli eserlerden yoksun bırakmıştır. (Eserlerin neler olduğundan söz edilmemiştir.) ADMAEF 133 CP/322 P/676 Vues: 364, s. 55-56.

diplomatik belgelerinde anlatılırken bu antik eserlerin Fransa'ya mutlaka götürülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

Sonuç

Esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin siyasî tarihinde diplomatik baskının bir ürünü olan Islahat Fermanı Müslümanların yaşadığı bölgelerde memnuniyetsizlik yaratmıştır. Osmanlı Devleti'ndeki tüm Hıristiyan milletlerin ulusal bağımsızlık yolunda anayasal gelişmelerine gerçek anlamda zemin hazırlayan Islahat Fermanı Suriye ve Lübnan'da mezhep çatışmalarına sebep olmuştur. Fransa, İngiltere ve Rusya gibi büyük güçler bölgeye hâkim olma isteklerini himaye etmeye çalıştıkları dinî cemaatler üzerinden sürdürmüşlerdir. Bir Fransız Katolik sömürge devleti yaratmak isteyen Fransa dinî cemaatlerden Marunîleri sürekli kışkırtırken, İngilizler de bir başka mezhep mensubu Dürzîler üzerinden mücadeleye girmiştir.

Fransa için Doğu'da politik bağlamda prestij sağlayan, çok ciddi mühendislik gerektiren bölgenin iktisadî ve siyasî yapısını derinden etkileyen ve İngilizleri kızdıran, hatta hayal olarak gördükleri büyük bir proje, yani Ferdinand de Lesseps başkanlığındaki "Süveyş kanalı projesi" bölgedeki hoşnutsuzluğu perçinlemiştir.

İlk kez resmi anlamda 1815'te Viyana Kongresi'nde kullanılmış olan "Şark Meselesi" terimi XIX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü için kullanılırken, daha sonra aynı devletin parçalanması anlamında kullanılmıştır. Doğu meselesi bağlamında Fransa, İngiltere ve Rusya başat güç olarak planlı ve sistemli bir şekilde bu bölgede Ortodoks/Latin/Katolik Ermeni/Protestan/Sünnî ve bunlardan neşet eden yerel tüm inanç gruplarını kullanarak çatıştırmışlardır. Kimi zaman Fransa kimi zamanda Britanya bu çatışma ve rekabetten zaferle çıkmış ve kolonial emellerini gerçekleştirmişlerdir.

Buna karşılık Osmanlı Devleti'ni Reşid Paşa (1800-1858) başta olmak üzere Ali Paşa (1815-1871) ve Fuat Paşa (1815-1869) içeride ve dışarıda yönettiler. Bir taraftan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lord Stratford Reşid Paşa'yı etki alanına alırken, diğer tarafta Fransız büyükelçi Antoin Edouard Thouvenel Âli Paşa'yı İngiliz politikalarını engellemek için kullanmıştır. Netice itibariyle, Osmanlı erkanıdevlet teşkilatında batılı reflekslerle reformlar

---

yapmalarına rağmen, bölgenin elden çıkmasına ve imparatorluğun dağılmasına engel olamamışlardır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- Archives Diplomatiques Du Ministre Des Affaires Etrangères Français (Fransız Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Arşivi) (ADMAEF)
ADMAEF 233 PAAP (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers Tome 17 (Kırım Harbi-1855-60).
ADMAEF Cote MNESYS 50 MD Tome 104 Turquie 1859-1863 Indemnités de Djeddah.
ADMAEF 233 PAAP Tome 1, (Édouard-Antoine), Thouvenel Papiers.
ADMAEF 133 CP/322 P/676 Vues: 364.
ADMAEF 133 CP 326 P 678, Vol: 326, 327 (1856 Juin-Août).
ADMAEF 133 CP/343 P/ 686, Turquie, Vol: 343, 344, Vues: 896.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
BOA Dosya no: 3941, fon: BEO, gömlek no: 295502.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- ARMAOĞLU, Fahir (2010), *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yayınevi, İstanbul.
BERKES, Niyazi (2011), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yayına hazırlayan Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
CEVDET PAŞA (1991), *Tezâkir 1-12*, (Yay. Cavid Baysun), TTK Basımevi, Ankara.
ÇADIRCI, Musa (1997), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara.
DAVISON, Roderic Hollett (2005), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Türkçesi: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul.
IŞIK, Ramazan (2005), Osmanlının Son Dönemlerinde Marunîlerin Lübnan'da Bağımsız Bir Hıristiyan Devleti Kurma Girişimlerinin Fikri Temelleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2.

- Nihat KARAER, Nihat (2012), "Fransa'da ilk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diplomasi İlişkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXX, S. 51, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (2007), *Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, TTK Basımevi, Ankara.
- KARAL, Enver Ziya (2007), *Osmanlı Tarihi, Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, TTK Basımevi, C. V., Ankara.
- KARPAT, Kemal Haşim (2010), *İslam'ın Siyasallaşması*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- KAYNAR, Reşat (2010), *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, TTK, Ankara.
- KURAT, Akdes Nimet (2010), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KÜÇÜK, Cevdet (2012), Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat, *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* (Editörler: Halil İncelik; Mehmet Seyitdanlıoğlu), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- MONGLAVE de, Eugène Garay (1857), *Histoire politique maritime et militaire de la Guerre d'Orient Sébastopol, Victoires et Conquêtes*, Tome Premier, Eugène Penaud Libraire-Editeur, Paris.
- ORTAYLI, İlber (2008), *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2011), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- POLAT HAYDAROĞLU, İlknur (1993), *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*, Ocak Yayınları, Ankara.
- SAID, Edward (1998), *Oryantalizm (Doğubilim)*, Sömürgeciliğin Keşif Kolu (Çev. Nezh Uzel), İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- SOYSAL, İsmail (1999), *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, TTK Basımevi, Ankara.
- THOUVENEL, L. (1889), *Secret de l'Empereur (Correspondance Confidentielle et inédite échangée entre M. Thouvenel le Duc du Gramond et le Général Comte de Flahault 1860-1863)*, (Editeur: Calmann Lévy), C. I, Paris.

-
- THOUVENEL, L. (1889), *Secret de l'Empereur (Correspondance Confidentielle et inédite échangée entre M. Thouvenel le Duc du Gramond et le Général Comte de Flahault 1860-1863)*, (Editeur: Calmann Lévy), C. II, Paris.
- THOUVENEL, L. (1891), *Nicolas 1er et Napoléon III les préliminaires de la guerre de Crimée, 1852-1854, d'après les Papiers inédits de M.Thouvenel*, (Editeur: Calman Lévy), Paris.
- THOUVENEL, L. (1897), *Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel*, (Editeur: Calmann Lévy), Paris.
- UYGUR, Erdoğan; UYGUR, Fatma (2013), Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi-Turkish Journal of Social Research*, yıl 17, sayı 3, Ankara.
- UYGUR, Fatma (2015), "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti", Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- YILMAZ, Özgür (2012), *Tanzimat Döneminde Trabzon*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon.
- VOLNEY, M. Constantin-François (1787), *Voyage en Syrie et En Egypte Pendant Les Années 1783, 1784 et 1785*, Tome Second, Volland Libraire, Paris.